

Tomislav Kardum
tkardum96@gmail.com
Ratarska 73A, Zagreb

Primljeno/Received: 1. II. 2023.
Prihvaćeno/Accepted: 15. VII. 2023.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad
Review article
DOI: <https://doi.org/10.47325/zj.6.7.13>

UDK 070Horvat, J.
UDK 94(497.5)

ŠTO PIŠEM, TO (NE)MISLIM? RIJEČI VS MISLI INTELEKTUALCA U NDH – SLUČAJ JOSIPA HORVATA

Sažetak: Autor u radu problematizira zanemareno djelovanje publicista Josipa Horvata za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH). U tom svjetlu uspoređuje Horvatave stavove koji proizlaze iz njegovog posthumno objavljenog dnevnika te iz tekstova napisanih za vrijeme rata. Dovodeći u pitanje autentičnost pojedinih dijelova dnevnika, autor zaključuje da su „privatni” stavovi sporedni za intelektualca te da se on ostvaruje u javnom djelovanju. Naime, Horvat je za vrijeme NDH pisao brojne tekstove iz jasno artikulirane hrvatsko nacionalističke i konzervativne te proosovinske perspektive i hvalio je državno vodstvo, za što je pred sam kraj NDH odlikovan.

Ključne riječi: Josip Horvat, intelektualci, NDH, javno djelovanje, novinarstvo, hrvatski nacionalizam

Uvod

Josip Horvat (1896. – 1968.)⁴²⁶ jedan je od najznačajnijih hrvatskih publicista u 20. stoljeću. Svojim nebrojenim tekstovima u *Jutarnjem listu*, čiji je bio glavni urednik od 1926. do 1941., utjecao je na formiranje hrvatske javnosti. Njegova su pak brojna djela povijesne tematike, poput biografija Ante Starčevića, Ljudevita Gaja, Frana Supila, dvosveščana *Politička*

⁴²⁶ Ponegdje se Horvat potpisivao i kao Horvath. U radu su svi njegovi radovi atribuirani Horvatu pa tako i oni u kojima se potpisivao kao Horvath radi lakšeg snalaženja u tekstu.

povijest Hrvatske, kao i monumentalna dvosveščana *Kultura Hrvata kroz 1000 godina* među najznačajnijim ostvarenjima hrvatske povijesne publicistike.⁴²⁷

Horvat je u svom međuratnom djelovanju uglavnom promicao liberalizam, a njegovi tadašnji radovi o povijesti predstavljaju „priču napisanu s predumišljajem koja snagu uvjeravanja čitatelja crpi na svojoj vezi s istinitim, a sve u svrhu posredovanja svoje liberalne i antitotalitarističke ideologije”.⁴²⁸ Horvat se u svojim tekstovima u međuratnom tisku isticao kao kritičar Adolfa Hitlera i Trećeg Reicha, anglofil, zagovornik liberalne demokracije, individualizma, parlamentarizma, političkog i gospodarskog liberalizma.⁴²⁹ Zbog takvog Horvatovog opusa ne čudi da se njegov tekst našao u *Hrestomatiji liberalnih ideja*.⁴³⁰

Horvatovo djelovanje u hrvatskoj historiografiji i publicistici predstavljeno je kao put intelektualca liberalne orijentacije, marginaliziranog za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i druge Jugoslavije. Njegovo djelovanje u NDH tek je usputno spominjano, kao mala i nebitna epizoda. Iako Branko Matan u članku iz 2005. donosi opširnu Horvatovu bibliografiju, iz koje se vidi da je Horvat puno objavljivao za vrijeme NDH, ta je Horvatova epizoda nastavljena biti tumačena površno – kao mala, zanemariva epizoda u velikom Horvatovom opusu.⁴³¹

Cilj je rada predstaviti kakve je ideje zastupao Horvat za vrijeme NDH i ustanoviti u kojoj se mjeri ideologija koju je projicirao u tim tekstovima razlikuje od onoga što možemo saznati iz njegovih dnevnika i naknadnih interpretacija. Također, cilj je ustanoviti kakvu vrijednost za Horvatovo djelovanje kao intelektualca ima možebitna diskrepancija između „misli” (dnevnik) i „djela” (pisani tekstovi).

Horvat o sebi i drugi o Horvatu

Kao čovjek neprijeporne liberalno-demokratske orijentacije, kritičar totalitarnih režima i anglofil, koji je nakon 1945. nastavio djelovati, ali ne pretjerano često, prilagođavajući se novom režimu, ali ne bivajući njegovo istaknuto lice, činilo se logičnim da je Horvatov angažman za vrijeme NDH bio sporedan. Iako je za sekretara KPH Andriju Hebranga bio „onaj

⁴²⁷ Za Horvatovu biografiju vidi BECK, 2010., str. 382 i BECK, 2013., str. 15-24. Opširnu Horvatovu bibliografiju daje MATAN, 2005., str. 188-218.

⁴²⁸ BECK, ŽANIĆ, 2013., str. 418.

⁴²⁹ BECK, 2013., str. 25-38, 77, 81.

⁴³⁰ CIPEK, VRANDEČIĆ (prir.), 2004., str. 309-314.

⁴³¹ Autorima ranijih radova o Horvatu, njegovo je djelovanje za vrijeme NDH bilo potpuno nepoznato. Tako Danja Šilović Karić navodi da je Horvat „isključen iz javnog života uspostavom NDH”. „Kao istinski liberal Horvat nije mogao prihvatiti ni fašizam ni komunizam”, zaključuje Šilović Karić. ŠILOVIĆ KARIĆ, 2000., str. 330, 336.

štakor u Zagrebu”, Horvat nije pretrpio veće posljedice⁴³² zbog svojega djelovanja u NDH, za razliku od mnogih hrvatskih novinara. Radio je u ministarstvu turizma, a do kraja je svog života objavio više knjiga – *Ljudevit Gaj* (1960.), *Frano Supilo* (1961.), *Povijest novinstva Hrvatske: 1771 – 1939* (1962.), *Hrvatski panoptikum* (1965.) i *Prvi svjetski rat: Panorama zbivanja 1914 – 1918* (1967.).⁴³³ Te su knjige uglavnom imale pozitivnu recepciju, a posthumno će biti pretiskana i njegova *Kultura Hrvata kroz 1000 godinu* te će mu biti objavljeni memoari i ratni dnevnik, o čemu će biti riječi poslije.

Uz to, Horvat je bio dugogodišnji mason, točnije član lože „Libertas”. Taj podatak nije bio tajan, već je postao poznat hrvatskoj javnosti 1941. (za vrijeme Banovine Hrvatske), nakon što je objavljena knjiga novinara *Hrvatskog dnevnika* Mirka Glojnarčića s popisom masona po ložama.⁴³⁴ Horvata je u maseone uvrstio i profesor na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu ekonomist dr. Milan Ivšić u svom elaboratu o masoneriji za poglavnik Antu Pavelića.⁴³⁵ O tome kako je ustaška vlast gledala na maseone svjedoči taj elaborat u kojemu Ivšić piše da je masonstvo protivnik Katoličke crkve, da stavlja međunarodne veze ispred nacionalnih te da „u svojoj najbližoj srodnosti žive kapitalizam, individualizam, gospodarski liberalizam i masonstvo”.⁴³⁶ „Ustaška Hrvatska i masonstvo dva su nepomirljiva antipoda, dva neprijatelja, gdje mora ili jedan ili drugi pobijediti. Ustaška Hrvatska kao ustaška mora čistiti sav javni život, od masonstva, inače će masonstvo kao potajna sila i ideologija rastakati i uništavati ustašku Hrvatsku”, napisao je Ivšić poglavniku.⁴³⁷

Usprkos tome, Horvat je za vrijeme NDH pisao uvode u više knjiga, objavljivao priloge u zbornicima, surađivao je u nekolicini tiskovina, njemačkoj je publici 1944. iznio 24 odgovora na pitanje: *tko su Hrvati i što oni znače u Europi* (24 Antworten auf die Frage: Wer sind die Kroaten un was bedeuten sie in Europa. Zagreb: Hrvatska državna tiskara, 1944.)⁴³⁸ te je autor čak tri članka u zborniku na njemačkom *Die Kroaten* iz 1942.⁴³⁹

⁴³² Doduše, nije više radio u struci. Kako bilježi u svom dnevniku 29. prosinca 1945.: „Sinoć su mi Ivica Hergešić i Branko Sokolić obzirno saopćili da sam dobio otkaz u NZH (Nakladni zavod Hrvatske, op.a.) – jedan među mnogima u valu otpuštanja.” HORVAT, 1989., str. 271.

⁴³³ BECK, 2010., str. 381-382; BECK, 2013., str. 20-22.

⁴³⁴ GLOJNARIĆ, 1941., str. 73-75.

⁴³⁵ Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), fond 1561. SDS RSUP SRH, 0.12. „Prijepis izvješća dr. Milana Ivšića poglavniku Paveliću o masoneriji u Hrvatskoj, nastalog na temelju ostavštine dr. Franje Hanamana, člana lože.”

⁴³⁶ Isto, 27.

⁴³⁷ Isto.

⁴³⁸ Valja napomenuti kako iz Horvatova dnevnika proizlazi da mu je autorstvo tog rada iz nepoznatih razloga pogrešno atribuirano. Naime, u bilješci od 23. veljače 1944. stoji: „[Antun] Bonifačić (...) (...) mi dao na ocjenu rukopis 24 pitanja – vrsta informativnog katekizma o Hrvatskoj za Nijemce.” HORVAT, 1989., str. 65.

⁴³⁹ Vidi MATAN, 2005., str. 202-206. Pritom napominjem da je Matan u svom vrijednom prilogu pogrešno atribuirao tekst „Hrvatski vojnici u Napoleonskoj vojsci protiv Rusije 1812.”, *Hrvatski*

Međutim, iz njegovog ratnog dnevnika, objavljenog posthumno 1989., ne saznajemo puno o njegovim tekstovima. Horvat piše o sastancima za tekstove u časopisu *Croatia*, ali ne saznajemo ništa o sadržaju tih tekstova.⁴⁴⁰ Iako je jasno da radi za Hrvatski izdavački bibliografski zavod (HIBZ) te se druži s kulturnom (npr. Pavao Tijan, Ivo Hühn), ekonomskom (npr. Martin Bezić) pa i diplomatskom elitom (npr. Zvonimir Cihlar) NDH, ostavlja se dojam da Horvat samo ponekad i nevoljko surađuje s vlastima NDH, nastojeći preživjeti i zadržati osobni integritet. „Osjetljivije” zadatke pak Horvat otklanja. Tako bilježi 13. prosinca 1943. da su ga Vladimir Ciprin i Pavao Tijan tražili da za božićni broj *Hrvatskog naroda*, glavnog dnevnika u NDH, napiše prilog, što je on otklonio.⁴⁴¹ U dva je navrata pak otklonio od Ciprina ponudu da piše kazališne kritike.⁴⁴²

Učestale su kritike ustaških vlasti u dnevniku. Tako, komentirajući britansko bombardiranje hrvatskih gradova (koje ocjenjuje iracionalnim i bespotrebim), zaključuje da su za to odgovorne vlasti NDH: „S druge strane, s obzirom na općenito blesave poteze engleske politike i strategije, trebalo je s tim računati. Tu to nije nitko učinio. Specijalno je Zagreb nezaštićen. Hoće li moći – ne grad i ljudi već vlast i uprava – izdržati samo malo jače bombardiranje? Kriminalna neodgovornost prema narodu. Nije jedina. Mnogo se moglo učiniti dok je još bilo materijala. Ovako nema ništa. Ali tim Kvaternikima, Begićima etc. frigaju se ljudski životi. Banditi!”⁴⁴³ Pred ulazak Jugoslavenske armije u Zagreb Horvat bilježi 6. svibnja 1945. da je prvi puta kupio novine od uspostave NDH.⁴⁴⁴ Ulazak partizana u Zagreb Horvat je pak, po dnevniku, doživio kao oslobođenje. Tako 8. svibnja 1945. bilježi: „Prošetao kroz Tuškanac. Putem sam se smijao kao dijete – četiri godine i mjesec dana nisi onuda smio prolaziti. Natoj sitnici osjetio da je došla sloboda, da ulazimo u nov život.”⁴⁴⁵

U *Hrvatskom panoptikumu*, knjizi iz 1965. u kojoj dolazi do izražaja Horvatov dar portretiranja suvremenika, Horvat na momente piše i o NDH. Primjerice, u sklopu portreta Vinka Kriškovića o NDH piše u kontekstu masovnih zločina, povezujući s masakrima Srba i Židova i pripadnike klera: „Apokaliptička tmina sve je zastirala, sred nje je bljesnula eksplozija bestijalnosti. Započelo je masakriranje Srba i Židova, konstruirani posebni noževi i za klanje ljudi a koljačke su kolone jurile Kordunom, Pokupljem i Likom uz pratnju pojedinaca u svećeničkim

domobran, br. 24, 1942., str. 35. Josipu Horvatu. Autor tog teksta je povjesničar Rudolf Horvat, najpoznatiji kao autor sinteze *Hrvatska na mučilištu*.

⁴⁴⁰ HORVAT, 1989., str. 9, 14, 21.

⁴⁴¹ Isto, str. 28.

⁴⁴² Isto, str. 48, 57.

⁴⁴³ Isto, str. 28.

⁴⁴⁴ Isto, str. 228.

⁴⁴⁵ Isto, str. 229.

haljama koji su bodrili neodlučne: 'Kolji, ja ću te odriješiti!'⁴⁴⁶ Horvat također iznimno kritično piše o ustašama. Navodi da su „sve strahote djelo male skupine zločinaca (ustaša, op.a.) koji su većinu terorizirali mitraljezima i bili izdajnički plaćenici vjekovnih narodnih dušmana”.⁴⁴⁷

Sebe pak Horvat predstavlja kao osobu kojoj je strano veličanje nacionalne prošlosti. U pismu Slavku Batušiću 23. siječnja 1963. piše o „glorifikaciji magle, prozване 'slavna prošlost'”.⁴⁴⁸ Protiv idolatrije nacionalne prošlosti Horvat je pisao i prije Drugog svjetskog rata.⁴⁴⁹

U novoj je Jugoslaviji Horvat predstavljen kao pripadnik, kolokvijalno rečeno, „poštene inteligencije” – intelektualac antifašističke provenijencije koji svakako nije sprječavao provedbu revolucije, iako nije bio komunist. U tom je kontekstu u diskursu socijalističke Jugoslavije „liberal”, kakvim se kitilo Horvata, bio pozitivni označitelj. U osvrtu na Horvatovu knjigu memoarskog karaktera *Zapisci iz nepovrata* povjesničarka Zorica Stipetić pohvalno će pisati o Horvatovom međuratnom djelovanju:

„Građansko liberalni nazor bio je utoliko značajniji što je djelatan u vrijeme veoma snažne nacionalističke i klerofašističke instrumentalizacije hrvatske povijesti, kada se poricao svaki pozitivan smisao jugoslavenskog zajedništva a Srbe se proglašavalo sudbinskim neprijateljem. Nasuprot mračnoj aberaciji desnice, Horvatove doradne knjige, a posebno najpoznatije, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, izraz su građanske nacionalne samosvijesti i tom idejnom obzoru primjerenog istraživanja i interpretacije.”⁴⁵⁰

Stipetić zaključuje da „Horvat ne predstavlja dominantan tip hrvatskoga građanskog intelektualca svog vremena, jer ga nadilazi svojim temeljnim liberalnim zasadama”.⁴⁵¹ Što u praktičnim terminima znači u tadašnjem diskursu „liberalni” intelektualac, plastično će pojasniti Nikica Petrak u pogovoru Horvatovom dnevniku. Taj je dnevnik, piše Petrak, „dragocjen kao antifašistički dokument čovjeka koji nije bio komunist i nije otišao 'u šumu'.”⁴⁵² Također, taj

⁴⁴⁶ HORVAT, 1965., str. 75. Vladimir Ciprin primijetio je u emigraciji da je Horvatovo pisanje, sukladno ideološkim obrascima novog režima, u nekim segmentima usporedivo s tezama iz antikatoličkog pamfleta *Magnum Crimen*. CIPRIN, 1987., str. 136. I u drugim Horvatovim poslijeratnim radovima posebno je apostrofirana negativna uloga Katoličke Crkve. Horvat tako u *Zapiscima iz nepovrata* piše da su na Kaptol pred Drugi svjetski rat „prodrijeli novi ljudi koji su nastupali u ime njegove politike sa sve jasnijom crtom fašističko-nacističke 'pete kolone'”. HORVAT 1984., str. 331.

⁴⁴⁷ HORVAT, 1965., str. 76.

⁴⁴⁸ HORVAT, 2014., str. 165.

⁴⁴⁹ BECK, 2013., str. 59-60.

⁴⁵⁰ STIPETIĆ, 1984., str. 112-113.

⁴⁵¹ Isto, str. 114.

⁴⁵² PETRAK, 1989., str. 280.

je dnevnik „živi dokument o iskonskom antifašizmu čovjeka koji nije napravio nacionalni *sacrifitio intellectu*, koliko god kao čovjek bio prisiljen ponašati se kao trstika na vjetru; taj tekst, naposljetku, predstavlja i dokument o specifično hrvatskom građanskom antifašističkom raspoloženju”.⁴⁵³

Svrha je takvog prevrednovanja Horvatovog djelovanja jasna – proširiti bazu i legitimaciju tadašnjem poretku stvaranjem „lojalnih” liberala. Sličnom narativnom strukturom, ali iz drugačije (liberalno-demokratske) vizure o Horvatovom djelovanju piše i Boris Beck koji zaključuje da je Horvat svojim pisanjem (drugi svezak *Kulture Hrvata kroz 1000 godina*) čak i u NDH širio demokratske ideje držeći se „matice svoje misli”.⁴⁵⁴ Ipak, kao glavni argument za učvršćenje percepcije o Horvatu većinom se koristio njegov dnevnik iz kojega dobivamo sliku intelektualca privatno kritičnog spram vlasti NDH, koji će doživjeti olakšanje ulaskom partizana u Zagreb. Vjerojatno na osnovu dnevnika, Beck zaključuje da je Horvat NDH „doživio i kao osobni fijasko”.⁴⁵⁵ No, u svom dnevniku Horvat malo piše o tekstovima za četiri godine NDH. Što ako se dnevnik ne „podudara” s Horvatovim javnim djelovanjem?

Horvatov hrvatski nacionalizam i konzervativizam u NDH

Iz Horvatovog drugog sveska *Kulture Hrvata kroz 1000 godina*, koji je objavljen 1942., dobro se oslikava Horvatova transformacija u novom sustavu. Umjesto dotadašnjeg liberala, vidimo intelektualca koji u toj knjizi iznosi više konzervativnih gledišta, dok je cijela knjiga prožeta stavom o hrvatskom karakteru Bosne i Hercegovine koju naziva „Bosanskom Hrvatskom”.

Kultura Hrvata kroz 1000 godina doživjela je pretisak 1980. godine. Pretiskana su oba njena sveska, a poseban je kuriozitet da je tiskan i drugi svezak, izvorno objavljen za vrijeme NDH. Priređivači su, sukladno spomenutom imidžu o Horvatu kao pripadniku „poštene inteligencije”, pohvalno pisali o njegovu djelu, iako su napomenuli da je „mjestimice bremenito tadašnjim utjecajima, koji su dominirali u hrvatskim znanstvenim dometima”. Na kraju knjige nalaze se opsežni komentari pojedinih Horvatovih ocjena, odnosno napomenuto je „koje su Horvatove postavke danas ispravljene razvojem znanosti i novim pogledima na društvena kretanja, odnosno koje su ostale sporne, te još i sad podliježu znanstvenoj diskusiji”.⁴⁵⁶

Najspornije je, iz perspektive intelektualne čestitosti, što je „na nekim mjestima, koja su kao odjek bilo vremena, bilo stanja tadašnje naše povijesne znanosti zastarjela, bilo potrebno

⁴⁵³ Isto, str. 279.

⁴⁵⁴ BECK, 2014., str. 154.

⁴⁵⁵ HORVAT, 2013., str. 21

⁴⁵⁶ UREDNIŠTVO, 1980., str. 3.

zahvatiti i u sam tekst i ispraviti ga u skladu sa suvremenim shvaćanjima i dostignućima. No to je učinjeno samo u iznimnim slučajevima, uglavnom ispuštanjem pokoje riječi ili rečenice⁴⁵⁷ Ističe se u tom kontekstu da je Horvat „mjestimice predaleko otišao u uključivanje Bosne u društvenu, političku i kulturnu sferu Hrvatske”⁴⁵⁸

Drugim riječima, Horvatov je izvorni tekst cenzuriran. Međutim, te izmjene nisu bile „mjestimične”. Horvat u izvornom izdanju, sukladno tadašnjem gledištu hrvatskih nacionalista smatra Bosnu i Hercegovinu dijelom Hrvatske pa, kada govori o povijesnom razvoju, paralelno piše o „Bosanskoj Hrvatskoj”, „Dalmatinskoj Hrvatskoj” i „Banskoj Hrvatskoj”.⁴⁵⁹ Pomalo karikaturno, dijelovi knjige u kojima Horvat govori o „Bosanskoj Hrvatskoj” promijenjeni su u izraz „Bosanski Hrvati”⁴⁶⁰, dok je „Bosanska Hrvatska” izbačena iz dijela knjige u kojemu Horvat nabraja hrvatske zemlje po grofu Janku Draškoviću, a ubačena je Istra koje nema u izvorniku.⁴⁶¹ U izvorniku su bosanski kraljevi Tvrdko (sic!) i Hrvoje „baštinici misli samostalne hrvatske državnosti”, dok su u pretisku iz 1980. oni „nestali”.⁴⁶² Kada govori o demografskim pokazateljima, Horvat se izravno poziva na studiju Mladena Lorkovića *Narod i zemlja Hrvata* iz 1939. U pretisku su ostale brojke, ali nema reference.⁴⁶³ Na jednom je pak mjestu „hrvatski nacionalizam” postao „hrvatski patriotizam”.⁴⁶⁴ U izvornoj je verziji Husein Gradašević Hrvat, dok u pretisku on to nije.⁴⁶⁵

U izvorniku Horvat piše da su pojavom Hrvatske pučke seljačke stranke i uključenjem seljaštva u političke procese „oživjeli (...) obamrijeli kapitali duha *hrvatske rase*” (istaknuo autor), dok u pretisku piše: „Oživljeni su obamrli kapitali hrvatskog naroda!”⁴⁶⁶ Također, u originalu piše da se Eugen Kvaternik podizanjem Rakovičkog ustanka protiv Habsburške Monarhije borio za „Nezavisnu Državu Hrvatsku”, dok u pretisku stoji da se borio za „nezavisnu hrvatsku državu”.⁴⁶⁷

⁴⁵⁷ Isto.

⁴⁵⁸ Isto, str. 4.

⁴⁵⁹ Vidi npr. HORVAT, 1942., str. 17-26.

⁴⁶⁰ Usp. HORVAT, 1942., str. 9 i HORVAT, 1980., str. 14.

⁴⁶¹ Usp. HORVAT, 1942., str. 270 i HORVAT, 1980., str. 193.

⁴⁶² Usp. HORVAT, 1942., str. 248 i HORVAT, 1980., str. 167.

⁴⁶³ Usp. HORVAT, 1942., str. 11, 343 i HORVAT, 1980., str. 9, 255.

⁴⁶⁴ Usp. HORVAT, 1942., str. 11 i HORVAT, 1980., str. 11.

⁴⁶⁵ Usp. HORVAT, 1942., str. 395 i HORVAT, 1980., str. 305.

⁴⁶⁶ Usp. HORVAT, 1942., str. 495 i HORVAT, 1980., str. 392. Horvat o hrvatskoj rasi piše i u svom prilogu u zborniku *Naša domovina*, kao i u knjizi *Hrvatska zemlja ljepote*. HORVAT, 1943 a, str. 1131; HORVAT, 1944 d, str. 13.

⁴⁶⁷ Usp. HORVAT, 1942., str. 458 i HORVAT, 1980., str. 357.

Iz pretiska su, dakle, sustavno mijenjane formulacije i ispuštani dijelovi knjige o hrvatskoj nacionalnoj pripadnosti bosanskohercegovačkih muslimana kako bi se Horvat, pripadnik „poštene inteligencije”, održao u gabaritima dopuštene i tolerirane razine „hrvatstva” koje nisu smjele prelaziti granice tadašnje Socijalističke Republike Hrvatske. No, u pretisku su nestali i dijelovi knjige koji svjedoče o Horvatovom tadašnjem kritičnom stavu prema brojnim aspektima liberalizma. Dapače, brojni se njegovi stavovi, iz vizure tadašnjeg poretka, mogu smatrati „reakcionarnima” pa nije ni čudo da su izbačeni ili korigirani.

Nakon što je Horvat ustvrdio: „Jozefinizam i narodi morali su doći u tragičan sukob”, u pretisku je maknuto objašnjenje te teze. Naime, navodi Horvat, „sustavi su trenutno djelo pojedinca ili grupe pojedinaca, a narodi vjekovno djelo Božje i nikakav sustav ne može trajno promijeniti njihovu bitnost”.⁴⁶⁸

Da nije riječ o „zanosu”, svjedoče dva poglavlja drugog sveska Horvatove knjige koja su izbačena u pretisku. Riječ je o poglavljima „Staleži i puk hrvatski” (str. 17-26) i „Seljak u povjestrnom razvitku Hrvatske” (str. 27-50). Primjerice, Horvat ravnodušno piše o sustavu kmetstva – daleko je to od linearnog gledanja na povijest (u smislu napretka) svojstvenog liberalizmu:

„Sustav kmetски kao produkt djelatnih društvenih i političkih snaga, kao svaki politički sustav, apsolutno nije ni dobar ni zao, ovisi sve o ljudskim vrijednostima njegovih nosilaca, o onom vrhovnom regulatoru, koji se zove kultura srca, koji može ublažiti i učiniti snošljivima i dapače stvaralačkima sve političke sustave i međuljudske odnošaje. O stepenu kulture srca ovisi u različita razdoblja odnosi zemljovlastnika i seljaka-kmeta.”⁴⁶⁹

Horvat uvodi koncept „kulture srca” u odnos kmeta i feudalca, ističući da njihov međudonos nije nužno ugnjetavački, iako su razlike između njih oštre. Štoviše, u Horvatovom prikazu feudalizma u Hrvatskoj može se razaznati svojevrсна nostalgija spram paternalističkog odnosa pojedinih feudalaca prema kmetovima:

„Postupak zemaljske gospode u Hrvatskoj prema seljacima-kmetovima nije bio u pravilu loš. Najbolji dokaz je tome da se već pod konac 17. stoljeća opaža pojava da se neki kmetovi obogaćuju, stiču tolik imutak, da mogu uzajmljivati gotovinu vlasteli, koja im u zalog daje zemljišta i druge kmetove. Obogatiti se pako značilo je steći siguran put u slobodu. (...) Pogotovo je u snošljivija vremena odnošaj zemljovlastnika i kmeta bio protkan patrijarhalnošću, naročito kad bi i stupnjevi potreba i naobrazbe bili izjednačeni.”⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Usp. HORVAT, 1942., str. 119 i HORVAT, 1980., str. 63.

⁴⁶⁹ HORVAT, 1942., str. 47.

⁴⁷⁰ Isto, str. 48.

Horvat zaključuje da se o sustavu kmetstva ne treba suditi jednostrano iz vizure liberalizma: „O sustavu kmetstva danas se drugojačije sudi nego prije par desetljeća, kad se ocjenjivala prošlost isključivo mjerom političkoga liberalizma 19. stoljeća, ne lomi štap nad svima njegovim ustanovama. Sustav kmetstva imao je u usporedbi s liberalističkim razdobljem za život seljaka i pozitivnih vrjednota”.⁴⁷¹ Tu će svoju primjedbu poduprti citatom Vladka Mačeka iz teksta *Bit hrvatskoga seljačkog pokreta* u kojemu Maček iz konzervativne pozicije kritizira gospodarski liberalizam. Horvat također hvali instituciju zadruge, što je također karakteristično za kritiku gospodarskog liberalizma iz desnih pozicija u međuratnoj Hrvatskoj.⁴⁷² „Gledana na liberalističke naočale”, piše Horvat, „hrvatska seljačka zadruga činila se je tadašnjem pokoljenju preostatom iz prošlosti, koji je izgubio svoju životnu snagu, pa mu treba pomoći, da čim prije nestane. Ovo pokoljenje (iz druge polovice 19. stoljeća, op. a.) ne vidi žive društvene i gospodarske snage, koje su se krile u zadržanom životu. Slijepo veličajući načelo osobne slobode, ovo pokoljenje iskreno se raduje, da je seljak ukidanjem kmetstva stekao osobnu slobodu i oslobodio se srednjevjekovnih spona.”⁴⁷³

Horvat kritizira liberalizam i u uvodu knjizi *Hrvatske planine*. „Gore su konzervirale duh hrvatskoga naroda”, piše Horvat, dodajući da „poklonici varavog materialnog napredka” zovu stanovnike planinskih područja konzervativnim. Međutim, Horvat zaključuje da takva „oznaka služi na čast, svjedok je nesavladive odanosti prema rodnoj zemlji i njezinu diktatu”.⁴⁷⁴ Motivni odanosti domovini, naciji i rodnoj grudi nalaze se i u drugim Horvatovim tekstovima. Pritom Horvat posebno pozitivne karakteristike u kontekstu čuvanja tradicionalnih vrijednosti i nacionalizma pridaje seljaštvu. Za njega su hrvatska sela „vjerni čuvari drevnih narodnih predaja, plodan nepresušiv izvor narodne snage”.⁴⁷⁵

Sličan pogled vidimo i u Horvatovoj pozitivnoj recenziji izvedbe *Ognjišta* Mile Budaka u režiji Tita Strozija. Horvat ističe da je predstava dala „donekle krivu predodžbu o samoj misli Budakove klasične epopoeje”. Naime, ognjište je, piše Horvat, simbol „neprekidnosti predaje hrvatskoga roda, koja je rod održala i sačuvala njegove inanetne (sic!) snage”. Taj je pak simbol u Strozijevoj dramatizaciji u pozadini, dok je u fokusu grešna ljubav, pojašnjava Horvat.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ Isto, str. 49.

⁴⁷² Vidi npr. MAČEK, 1937., str. 6-7., YEOMANS, 2013., str. 186-7.

⁴⁷³ HORVAT, 1942., str. 468

⁴⁷⁴ HORVAT, 1943 b, str. VI.

⁴⁷⁵ HORVAT, 1944 d, str. 9.

⁴⁷⁶ HORVAT, 1941, str. 4.

Horvat u obrani NDH i „Nove Europe”

Horvatovi spomenuti stavovi znatno su sofisticiranije elaborirani nego tekstovi o nedavnoj političkoj povijesti Hrvata i tadašnjim vanjskopolitičkim pitanjima. Za Horvatov prikaz (tada) recentne političke povijesti u ključu bliskom tadašnjim vlastima najilustrativniji je članak u zborniku *Naša domovina*. U toj publikaciji, pod uredništvom predsjednika Matice hrvatske Filipa Lukasa, može se naći više vrijednih radova uglavnom enciklopedijskog karaktera. U njemu su svoje radove objavili brojni tadašnji hrvatski intelektualci i znanstvenici, od kojih mnogi nisu bili bliski vladajućem ustaškom pokretu. Spomenimo samo neke poput Slavka Batušića, Ljube Babića, Branka Gavelle, Alfonsa Heisingera, Stjepana Antoljaka, Mihe Barade i drugih.⁴⁷⁷ Stanko Lasić ističe da spomenuti zbornik „tendira usklađivanju znanstvenih rezultata s ‘ustaškim načelima’, ali se čuva primitivne propagande. Čitalac koji bude uspio izdvojiti tu ideološku komponentu, koja je često ‘samo prilijepljena parola’, naći će u ovom zborniku jedan od najpotpunijih informativnih izvora o mnogobrojnim (gotovo svim) elementima što čine cjelinu jednog naroda, od njegove ‘fizikalne oceanografije’ do njegovih sportskih dostignuća”.⁴⁷⁸

Horvat je u tom važnom zborniku „dobio” članak o posebno osjetljivoj temi – političkoj povijesti Hrvata. U članku *Ocrta političke povijesti Hrvata*⁴⁷⁹ Horvatova je naracija slična onoj u *Kulturi kroz 1000 godina* o nekim temeljnim pitanjima. I tu Horvat opisuje srednjovjekovnu Bosnu kao hrvatsku državu pa ističe da „težnja za integracijom hrvatske države” postoji kod kralja Tvrtka Kotromanića.⁴⁸⁰ Pravaši su pak u ovom prikazu najpozitivniji čimbenik hrvatske politike. Horvat piše da je Starčevićeva Stranka prava „najvjerniji tumač naroda u najširem smislu, naroda koji je tek prije deset godina oslobođen od kmetstva stekao skromna politička prava, koji sigurno nema velikog političkog školovanja, ali koji tvori ne samo brojčanu većinu, nego je i najjači sloj Hrvata, baštinišći sve odlike i nagone stare hrvatske rase”.⁴⁸¹

Kao posebnu vrlinu Ante Starčevića ističe da je on „jasnije od ostalih tadašnjih političkih ljudi u Hrvatskoj spoznao, kolika opasnost prijeti hrvatskoj državnoj i nacionalnoj misli od

⁴⁷⁷ LUKAS (ur), 1943.

⁴⁷⁸ LASIĆ, 1989, str. 127.

⁴⁷⁹ Horvat bilježi u svom dnevniku 22. svibnja 1944: „Donio obje sveske *Naša domovina* – apstrahirajući političke gluposti, obilje dragocjenog materijala. Vidim da su prokrijumčarili jedan moj članak, zapravo skicu povijesti, koju sam po dužnosti nekoć dao [Ivi] Hühnu. Što se može?“, HORVAT, 1989., str. 107. Nejasno je što Horvat misli pod „prokrijumčarili”, ali u tom kratkom upisu Horvat ne navodi da je nakon predaje članak prerađivan bez njegova znanja ili protivno njegovoj volji prije objavljivanja.

⁴⁸⁰ HORVAT, 1943 a, str. 1117.

⁴⁸¹ Isto, str. 123.

srbske državne i nacionalne misli. On osobito osjeća svu duboku kulturnu razliku, koja dieli Hrvatstvo i Srbstvo, spoznavši, da je prema primjerima iz prošlosti Evrope moguć obstanak države, u kojoj ima više naroda, ali iste kulture, dok je nemoguć razvitak države u kojoj bi bili narodi pripadnici različitih suprotnih kultura”.⁴⁸² Osnivanjem pak Kraljevine SHS, kasnije Jugoslavije, Antanta je prekršila pravo samoodređenja naroda, dok „dolazkom srbske vojske u hrvatske zemlje počinje balkanski teror, ubijanje i batinanje osobito hrvatskih seljaka”.⁴⁸³

Starčevićovo djelo, u Horvatu prikazu, nastavljaju braća Antun i Stjepan Radić. Potonji, „u skladu s mislima svoga brata, počinje politički prosvjeđivati i organizirati hrvatskoga seljaka, kojega je liberalističko naziranje s visoka gledalo samo kao objekt javnoga života”.⁴⁸⁴ Dok je Stjepan Radić „uz sva svoja smiona taktička skretanja” hrvatski nacionalist te je zbog njega, odnosno njegove stranke, „hrvatski narod ostao sačuvan od obće zaraze boljševizma”, Horvat negativno mišljenje iznosi o Vladku Mačeku. Sukladno je to ustaškom pogledu na povijest koji je u Mačeku vidio mogućeg konkurenta za vlast, a u mrtvom Radiću važno simboličko sredstvo za legitimaciju.⁴⁸⁵ Niz Starčević-Radić, Horvat završava poglavnikom dr. Antom Pavelićem koji je „od mladenačkih dana svojih gorljiv sljedbenik nauke Otca domovine i bliski suradnik Stjepana Radića u Hrvatskom Bloku”.⁴⁸⁶ Horvat pritom hvali Pavelićevo vezivanje s revizionističkim silama kao mudar potez državnika:

„Pronicavije od ostalih političkih ljudi vođa ustaškoga pokreta današnji Poglavnik nezavisne Države Hrvatske dr. Ante Pavelić ocienio je evropski položaj i uočio nove evropske snage, tad još za pretežni dio svieta nevidljive. On je spoznao znakove bolesti versailleske Evrope, ali je i osjetio gdje se bude nove snage, ocienio je, gdje su pravi prirodni saveznici hrvatske stvari i hrvatskoga shvaćanja pravde među narodima.”⁴⁸⁷

Nakon Radićeve smrti Horvat, što je karakteristično za prikaze međuratnog razdoblja u NDH, uopće ne spominje HSS i njenog vođu Vladka Mačeka kao ključni faktor borbe za hr-

⁴⁸² Isto, str. 1124.

⁴⁸³ Isto, str. 1125.

⁴⁸⁴ Isto, str. 1126. Horvat pak u pismu Slavku Batušiću 8. ožujka 1961. piše da nikada nije glasao „za tu ludnicu” (Stjepana Radića). „Da nije bilo glupavosti Aleksandra Karađorđevića ne bi bio svršio kao mučenik, oplakan i čašćen. Da je poživio još 10 godina, vjerojatno bi se bio oduševio za Hitlera, možda svršio kao Tuka (Vojtech Tuka, premijer i ministar vanjskih poslova Slovačke proglašene pod njemačkim patronatom, op.a.). Prilično je gadljivo prekapati hrvatsku prošlost, u kojoj čovjek nailazi malo pameti, još manje slave! Rijetko koji narod gradi sebi iz govna idole”, zaključuje Horvat u tom pismu. HORVAT, 2014., 100.

⁴⁸⁵ HORVAT, 1943 a, str. 1126.

⁴⁸⁶ Isto, str. 1129.

⁴⁸⁷ Isto, str. 1130.

vatske interese, već samo Pavelića, ustaški pokret i sveučilištarce.⁴⁸⁸ „Hrvatsko je sveučilište cilj svih udaraca velikosrbstva, ali i središte novoga hrvatskog duha, ‘ŽAP’ – ‘Živio Ante Pavelić’ lozinka je toga pokoljenja mladeži, koja ne žali nijedne žrtve za svoje osvjedočenje. Ta mladež daje udarne čete hrvatske revolucije”, piše Horvat.⁴⁸⁹

Banovina Hrvatska je pak nastala, kao „skromna autonomija”, nakon panike u Beogradu uoči izbijanja Drugog svjetskog rata. „Jaz, stvoren prolivenom krvi Stjepana Radića i tisuća drugih žrtava, nije se mogao zatrpiti nikakvim ustupcima”, piše Horvat.⁴⁹⁰ Zbog toga proglašenje Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja „cieli narod, bez razlike na svoju prijašnju stranačku pripadnost, oduševljeno pozdravlja, jer donosi razlaz sa Srbijom”, dok je NDH „logičan posljedak poviestnoga razvitka hrvatskoga naroda i njegove povijestne volje.”⁴⁹¹

Posebno pritom Horvat apostrofira ulogu NDH kao saveznice osovinskih sila i predstavnika „Zapada” protiv istočnjačkog boljševizma, čemu hrvatski vojnici pridonose u Bitci kod Staljingrada:

„Nezavisna Država Hrvatska, uzkrisviši hrvatsku državnost, započela je svoj život sred dramatične borbe najvećega rata u svjetskoj poviesti. Preuzela je tešku baštinu nedavne prošlosti i istodobno zadaću voditi obrambenu borbu protiv starih svojih protivnika, udruženih s razornom djelatnošću boljševizma. Pod odrješitim vodstvom Poglavnikovim Nezavisna Država Hrvatska odmah u prvim mjesecima svojega obstanaka, kad su ustanovljene i međunarodno priznate i njezine granice, donosi temeljne odluke o pitanjima vanjske i nutarnje politike. Nova Evropa jednodušno je priznala uzksrs Nezavisne Države Hrvatske, koja je kao temeljno načelo svoje vanjske politike objavila svoje pristajanje uz središte Evrope i povezanost hrvatskoga naroda s nacionalnim revolucijama središnjih evropskih sila. U skladu s tim načelom Nezavisna Država Hrvatska pristupila je 15. lipnja 1941. trojnom paktu. S prvim danom života Nezavisne Države Hrvatske započeo je odlučan rad na obrazovanju njezine oružane snage, toga najvidljivijeg biljega nezavisne državnosti svakoga naroda. Već tri i pol mjeseca kasnije prvi su odjeli oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske mogli poći na bojište protiv protivnika evropskog kopna i evropske kulture, istodobno vojujući uspješno protiv saveznika i plaćenika boljševika u samoj državi. Vjekovna

⁴⁸⁸ Isto, str. 1130-1131.

⁴⁸⁹ Isto, str. 1131.

⁴⁹⁰ Isto.

⁴⁹¹ Isto.

misao o pripadnosti hrvatskoga naroda evropskom sklopu, naglašena u svima odlučnim časovima u prošlosti, iznova je potvrđena u današnje veliko doba. U najvećoj žrtvi za evropsku kulturu, kod Staljingrada, častno se je izkazao i ratni stieg Nezavisne Države Hrvatske. S obnovljenim sjajem Zvonimirove krune hrvatska državnost, uzkrišena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, nastavlja svoje poviestno evropsko poslanje.⁴⁹²

Hrvatska kao čimbenik u obrani „Nove Europe” koju je osvajanjima uspostavio Treći Reich, pojavljuje se kao motiv i u drugim Horvatovim tekstovima. S tim Horvat povezuje povijesnu hrvatsku pripadnost zapadnoj civilizaciji i ulogu u njezinoj obrani.⁴⁹³ Tu sliku Horvat projicira na sadašnjost, odnosno na Drugi svjetski rat. Hrvatska se, ističe Horvat u višejezičnom turističkom vodiču, nalazi „na vjekovnoj granici Zapada i Istoka”.⁴⁹⁴

Temeljna je to teza Horvatovog članka koji je objavljen kao umetak u sklopu prijevoda knjige Gordona Easta *An Historical Geography of Europe*. U tekstu naslovljenom *Zemljopisni uvjeti hrvatske države* Horvat reproducira tezu o granici na Drini kao vjekovnoj granici dvaju svjetova.⁴⁹⁵ Drina je tako granica Istočnog i Zapadnog Rimskog Carstva od 394. godine, a kasnije granica srednjovjekovne hrvatske države.⁴⁹⁶ To, ističe Horvat, nije slučajno, već proizlazi iz prirodnih svojstava Drine kao rijeke koja dijeli, što se će očitovati i u teritorijalnoj podjeli Osmanskog Carstva:

„Izkustvo rimske uprave svakako je opazilo posebnu značajku rieke Drine, kojom se ona odvajala od funkcije većine ostalih rieka; svojim kanjonskim koritom i brzim padom Drina je rieka, koja ne spaja, nego dieli svoje ozemlje. Taj svoj izraziti diobni značaj Drina je uvijek sačuvala, dapače i onda, kad nije bila međudržavna granica. U Osmanskom carstvu na pr. ona je ostala stalna pregrada između dviju pokrajina, pašaluka bosanskog na jednoj i beogradskog na drugoj strani. Bosanski vilajet (pokrajina) spočetka malen prostorom, širi se u toku osmanlijskih osvajanja na sjever i zapad, te postupno obuhvaća cijelo hrvatsko područje osim primorskog ruba i subalpskih

⁴⁹² Isto, str. 1131-1132

⁴⁹³ Taj je motiv čest kod međuratnih hrvatskih nacionalista, primjerice kod Milana Šufflaya. Vidi KARDUM, 2020.

⁴⁹⁴ HORVAT, 1944 d, str. 7.

⁴⁹⁵ Više o mitu o granici na Drini vidi GOLDSTEIN, 2003.

⁴⁹⁶ HORVAT, 1944 e, A, BA-B. Sličnu će misao Horvat iznijeti i u knjizi *Hrvatska zemlja ljepote*. Napisat će da se „slobodno vije barjak drevne hrvatske državnosti” koji predstavlja „i simbol europske pobjede”. „Vjerni svojem povjestnom poslanju Hrvati i njihova Nezavisna Država Hrvatska jesu i ostat će čvrsti bedem europske misli i njezinog poredka”, zaključuje Horvat. HORVAT, 1944 d, str. 19.

ostataka (reliquiae), ali mu na iztoku ostaje stalna granica na diobnoj liniji Drine. Nakon uzmarka osmanlijske vlasti iz sjeverozapadnog Podunavlja granični se značaj Drine pojačava, ona je granica stvarne autonomije Bosne. Područje na zapad od Drine zona je Zapada – opet je potrebno naglasiti – ne hrom prolaznoga vlastodržca, nego diktatom prirode, reliefom (sic!) tla, tokom voda, prometnim mogućnostima, sastavom i svima onima svojstvima tla, koja inako (sic!) oblikuju čovjeka i određuju usmjerenost njegova kulturnog života. Sama je priroda zemlje učinila Drinu granicom istočnoga i zapadnog kulturnog tipa.”⁴⁹⁷

Hrvatske granice na Muri, Dravi, Dunavu, Drini i Jadranskom moru prirodne su, a područje „Bosne s granicom Save i Dinare, naslonjeno na Drinu, tvori nutarnju obranenu opet trokutnu jezgru”, pisao je Horvat.⁴⁹⁸

Poseban angažman u NDH čine Horvatovi tekstovi nakon kapitulacije Italije, kada Zagreb poništava Rimske ugovore, a vlasti NDH nastoje uspostaviti vlast u Dalmaciji. Horvatovi su tadašnji tekstovi u skladu s politikom NDH koja nastoji osigurati kontrolu nad Jadranom i tada govori o sprezi talijanskog i srpskog nacionalizma, odnosno suradnji talijanskih vlasti s četnicima (u nekim interpretacijama i partizanima) protiv hrvatskih interesa.⁴⁹⁹ Za *Spremnost*⁵⁰⁰ krajem listopada 1943. Horvat, na naslovnoj stranici, piše o genezi talijansko-srpske suradnje. Ishodište je u tom smislu 1918. kao početak sprege između talijanskog i srpskog nacionalizma nauštrb Hrvata. Horvat piše da su Beograd i Rim sklopili od 1918. više sporazuma, poput Nettunskih konvencija, „dosljedno slabeći na taj način nacionalnu snagu Hrvata, da bi postali time nemoćniji prema pritisku beogradske politike.”⁵⁰¹

Horvat za višejezični časopis *Croatia*⁵⁰² namijenjen inozemnoj publici na njemačkom piše tekst *Kroatien am Meer* (Hrvatska na moru) koji je objavljen na hrvatskom jeziku u *Spremnosti*.⁵⁰³ U njemu piše o vjekovnoj povezanosti Hrvata s Jadranskim morem ističući kako

⁴⁹⁷ HORVAT, 1944 e, B.

⁴⁹⁸ HORVAT, 1944 e, C.

⁴⁹⁹ Vidi npr. VRANČIĆ, 1943.

⁵⁰⁰ Tjednik *Spremnost* pokrenut je u ožujku 1942. Ivica Matičević drži da je taj tjednik „bio najveći i najvažniji projekt ustaške vlasti” uz dnevnik *Hrvatski narod*. *Spremnost* je, smatra Matičević, „bila ambiciozni pokušaj uspostavljanja čvrste veze s intelektualnim dijelom hrvatske javnosti”. MATIČEVIĆ, 2007., str. 281.

⁵⁰¹ HORVAT, 1943 c, str. 2.

⁵⁰² Časopis *Croatia*, čiji je glavni urednik bio Pavao Tijan, publiciran je „po svoj prilici na poticaj MVP-a” (Ministarstva vanjskih poslova). JAREB 2016., str. 230.

⁵⁰³ HORVAT, 1944 b, str. 1-5.; HORVAT, 1944 c, str. 7.

Hrvatska ima prirodno pravo na istočnu obalu Jadranskog mora. „Bosanska Hrvatska” je pak, nastavlja Horvat, „prirodno zaleđe Dalmacije”.⁵⁰⁴ Pritom Horvat naznačuje na koje sve teritorije NDH ima pravo: „Od Istre do preko Kotora i po čitavom otočju počevši do vlastova (sic!) svaki komadić zemlje nosi biljeg duha i ruku hrvatskog čovjeka i stoljećima podiže glasni zov: to je hrvatsko, hrvatsko je to, hrvatsko!”⁵⁰⁵

Kao svojevrsni epilog djelovanju za vrijeme NDH 10. je travnja 1945., na četvrtu godišnjicu osnutka, poglavnik dr. Ante Pavelić odlikovao Horvata redom za zasluge 1. stupnja sa zvijezdom „za osobite uspjehe, što ih je postigao proučavajući hrvatsku kulturu i političku prošlost te obrađujući suvremena hrvatska kulturna pitanja”.⁵⁰⁶ Odlikovanje koje zasigurno nitko nije priželjkivao manje od mjesec dana prije propasti NDH i uspostave nove revolucionarne vlasti. Imajući u vidu represivni odnos novih vlasti prema novinarima u NDH, Horvat je imao dosta razloga retuširati svoje (plodonosno) djelovanje za vrijeme četiri ratne godine kako bi opstao u novom sustavu.⁵⁰⁷

O relevantnosti Horvatovog dnevnika

Iz proučavanja Horvatovog dnevnika i njegovog pisanja za vrijeme NDH dobivamo prilično različitu sliku o Horvatu u tom razdoblju. No, može li dnevnik biti jednako važan u proučavanju intelektualaca kao i publicirani izvori? Odnosno mogu li navodne „misli” biti jednako važne za objašnjenje nečije pozicije kao „djela”. Na to ću se pitanje vratiti kasnije u poglavlju, a prvo ću se osvrnuti na pitanje autentičnosti Horvatovog dnevnika koji je objavljen posthumno.

Iako je većina dnevnika zasigurno autentična, pogotovo „događajni” dijelovi, razumno je pretpostaviti da je dio interpretacija naknadno dodan/promijenjen, pogotovo u svjetlu Horvatovih objavljenih tekstova za vrijeme NDH. Da su iz dnevnika izbacivane za novi sustav nepoćudne stvari, svjedoči i činjenica da u njemu nema ulomka dnevnika koji je Horvat objavio u *Viencu* u ožujku 1944., iako je riječ o uglavnom „benignom” tekstu. Riječ je o dnevničkim zapisima od 28. siječnja do 5. veljače, u kojima Horvat lamentira o Janku Leskovaru. Posebno je zanimljivo da se, uz većinom literarna razmišljanja, može nazrijeti i uža politička implikacija. Horvat 5. veljače zapisuje: „Sirene sviraju uzbunu. Čuje se zuj u zraku i tutnjava topova. Kraj toga glasa 1944. u našem razgovoru lik Leskovarov dobiva novo značenje. Kao da je među nama njegova snažna pojava izdržljivoga hrvatskog Zagorca sličnoga hrastu, koji govori da

⁵⁰⁴ HORVAT, 1944 c, str. 7.

⁵⁰⁵ Isto.

⁵⁰⁶ HR-HDA, fond 1561, SDS RSUP SRH, dosje br. 300560.

⁵⁰⁷ O kaznama novinarima koji su djelovali za vrijeme NDH vidi GRBELJA, 2000.

oluje dolaze i – prolaze. Važno je samo imati i osjećati čvrsto rodno tlo pod nogama”.⁵⁰⁸ Savezničko bombardiranje Zagreba nije popraćeno, kao u kasnije objavljenom dnevniku, kritikama vlasti NDH, već se u kontekstu bombardiranja govori o „rodnom tlu” i izdržljivim Zagorcima koji će istrpiti takve nedaće.

Tomislav Jonjić smatra da je dnevnik „nakon rata ne samo prepisivan, nego i prilagođavan vremenu, pa ga nije sasvim ozbiljno nazivati dnevnikom”.⁵⁰⁹ Uistinu, Horvat u natuknici za 21. ožujka 1945. navodi da dnevnik prepisuje početkom 1949.⁵¹⁰ Horvat je, kao osoba koja je pisala laude ustaškom vodstvu, napadala NOP (boljševici i njihovi plaćenici u zemlji), iznosila pro-osovinske stavove te pisala iz konzervativne i hrvatske nacionalističke pozicije, imao puno razloga prepraviti barem određene dijelove dnevnika, kako bi prikazao svoje djelovanje u drugom svjetlu. Irina Paperno pojašnjava da historiografija često dnevnike proučava kao element „privatnog života” nasuprot javnom djelovanju. Međutim, pozivajući se na istraživa-nje povjesničara Jochena Hellbecka o dnevnicima za vrijeme staljinizma, ističe kako su autori te dnevnike često vodili ne kako bi pisali o sebi, već kako bi „prodali sebe”, odnosno kako bi predstavili sliku o sebi prihvatljivu postojećem društvenom sustavu.⁵¹¹ Andrew Hassam pak upozorava: „S dnevnikom napisanim za objavu čitatelj će se vjerojatno osjećati pomalo prevarenim, kao da je tekst manje iskren, a tajne zataškane”.⁵¹² Christa Hämmerle pak ističe da dnevnici ne „reproduciraju ‘neposrednost’” u opisivanju dnevnih događaja, već su često plod „retrospektivnog narativnog pristupa”.⁵¹³

Vidi se iz Horvatovih pisama Slavku Batušiću, pa i iz ratnog dnevnika, da je Horvat daleko od komunizma. Ironizira brojne aspekte komunističke zbilje⁵¹⁴, ali prihvatio je i prilagodio se novoj realnosti te svakako nije protivnik niti opasnost za režim – kao što nije bio ni za NDH. U jednom pismu svom prijatelju Slavku Batušiću čak pozdravlja sa S. F.-S. N.⁵¹⁵ (Smrt fašizmu, sloboda narodu), Jugoslavensku armiju naziva „našom vojskom” i sl. Ipak, Horvat se i dalje samodefinirao kao liberal: „Nisam reakcionarni konzervativac, ni socijalist tipe nakon 1945, stari sam liberal – star čovjek pogotovu ne može iz svoje kože...”.⁵¹⁶

Vratimo se na dihotomiju „misli vs djela”. Može li se djelovanje pojedinca tumačiti na osnovu dnevnika i memoara u kojima pojedinac teži naknadnoj racionalizaciji i opravdanju

⁵⁰⁸ HORVAT, 1944 a, str. 80.

⁵⁰⁹ JONJIĆ, 2011., str. 259.

⁵¹⁰ HORVAT, 1989., str. 203.

⁵¹¹ PAPERNO, 2004., str. 563-567.

⁵¹² HASSAM, 1987., str. 437-8.

⁵¹³ HÄMMERLE, 2009., str. 146

⁵¹⁴ Komunizam je „najveća religija” napisat će u pismu Živku Vekariću. HORVAT, 2005., str. 142.

⁵¹⁵ HORVAT, 2014., str. 138.

⁵¹⁶ HORVAT, 2014., str. 142.

svoga djelovanja? Narativna konstrukcija o liberalu koji ne zastranjuje s pravog puta – u komunističkoj verziji pripadniku „poštene inteligencije” – olakšava posao povjesničara i zvuči uvjerljivo, budući da daje zaokruženu sliku o teleološkom djelovanju Josipa Horvata. Uostalom, takvu je sliku o sebi gradio Horvat. Ako se i govori o „zastranjenjima”, za njih postoji razumijevanje jer je Horvat djelovao pod dvama totalitarnim sustavima koja zahtijevaju od pisca kompromise. Tako Beck zaključuje da je u zborniku *Naša domovina* Horvat „po službenoj dužnosti” pisao „sve obratno od onoga što je mislio – ili, u nekim slučajevima, napisao je čak i ono što je mislio, ali u opće glorificirajućem tonu te rečenice poprimaju drugačije značenje”.⁵¹⁷ Isti autor zaključuje da su Horvatovi tekstovi o NDH pisani „pod ideološkom prisilom” te da on „pokušava ustaški pokret uklopiti u svoj nazor o povijesnom razvoju, pa zato ispušta neke ključne elemente svojeg imaginarija”.⁵¹⁸ Albert Bing pak zaključuje da „cjelokupno Horvatovo djelo, uključujući i njegove dnevničke zapise, svjedoči o mučnini, koju suptilno iskazuje kada intimno progovara o frankovštini i djelovanju ustaša”.⁵¹⁹

Takva tumačenja odraz su svojevrsnog idoliziranja subjekta proučavanja i u krajnoj konzekvenci negiraju mogućnost mijenjanja stavova i „skretanja” s pravocrtnog puta dosljednog branjenja (poželjnih) stavova. Uostalom, takva se slika može konstruirati samo ako ju gradimo na temelju (prerađivanog) Horvatovog dnevnika i naknadnih njegovih interpretacija.

Ako bi se sveli samo na pisane izvore, zanemarujući naknadne interpretacije, jednako uvjerljivo pa čak i uvjerljivije može se iskonstruirati narativ o predratnom liberalu koji piše puno o hrvatskoj povijesti, čak i o „ocu domovine”, približava se prije rata HSS-u, hvali ga se čak i u nacionalističkim glasilima, pa prihvaća osnivanje Nezavisne Države Hrvatske. Naime, prvi svezak knjige *Kultura Hrvata kroz 1000 godina* Horvat će objaviti 1939., za vrijeme Banovine Hrvatske, a godinu dana kasnije Horvat će objaviti studiju o Ante Starčeviću. Da se Horvat tim djelima, dakle prije NDH, približio hrvatskom nacionalističkom spektru, svjedoče reakcije u tadašnjim novinama i časopisima. Dok će prvi svezak *Kulture Hrvata kroz 1000 godina* biti često reklamiran⁵²⁰ u glasilu HSS-a *Hrvatskom dnevniku*, taj će dnevnik povezan s Hrvatskom seljačkom strankom pod uredništvom Ilije Jakovljevića pisati o Starčevićевой biografiji kao „uspjelom djelu, punom vrlo zanimljivih i važnih podataka, koje upravo bengalski osvjetljuje čitavu jednu epohu našeg političkog života”.⁵²¹ Horvata će pak *Hrvatski dnevnik* uvrstiti „među one hrvatske publiciste, koji su unazad četiri-pet godina

⁵¹⁷ HORVAT, 2013., str. 107.

⁵¹⁸ Isto, str. 159-60.

⁵¹⁹ BING, 2012., str. 53.

⁵²⁰ Vidi npr. *Hrvatski dnevnik*, 26. X. 1940., str. 19.

⁵²¹ *Hrvatski dnevnik*, 4. XII. 1940., str. 5. Zanimljivo je da će Horvat u svojoj *Povijesti novinstva* donijeti krajnje površnu i kritičnu ocjenu *Hrvatskog dnevnika*. Horvat navodi da je taj list „uvijeno opravdavao politiku regencije približavanja fašističkom bloku”. HORVAT, 1962., str. 411.

dali hrvatskom narodu djela, u ovim vremenima od neprocjenjive važnosti”. Pritom je Starčevićeva biografija „možda najuspjeliji rad”. Spomenuti dnevnik iz nje ne izvlači poruku o liberalizmu, već da „hrvatski narod mora biti gospodar svoje sudbine i jedini odlučujući faktor u svojoj domovini”.⁵²² Knjigu o Starčeviću afirmativno će prikazati i Hinko Wolf u glasilu Hrvatskog sveučilišnog društva *Alma Mater Croatica* koji je pisao iz hrvatske nacionalističke perspektive.⁵²³

U taj se pak narativ može uklopiti teza da Horvat, kao liberalni antikomunist, zauzima sve desnije pozicije, smatrajući da je ipak fašizam manje opasan od komunizma za građansko društvo, dok kao osoba koja se sve više udaljava od jugoslavenstva i približava hrvatskom nacionalizmu, prihvaća NDH. Pritom Horvatov put ne bi bio drugačiji od nekih pojedinaca liberalne provenijencije koji su prihvatili NDH, pri čemu su u njoj imali značajan položaj, a ranije su iznosili liberalne stavove. Primjerice, ministar prosvjete NDH Julije Makanec, koji je upravo predložio Horvata Paveliću za odlikovanje 30. ožujka 1945., ističući da je Horvat radnik HIBZ-a „gdje je dao mnogo korisnih ideja, te u ministarstvu vanjskih poslova, gdje je napisao jednu poviest Hrvata za strance. Sva djela odlikuju mu se živim stilom i izvornošću pogleda”.⁵²⁴ Pred sam početak Drugog svjetskog rata 1938. Makanec je pisao oštro protiv nacizma i komunizma, ističući da su „stvorene totalitarne države s lijevim ili desnim kurzom, koje jednakim fanatizmom udaraju na pravo ličnosti oko slobodnog opredjeljenja”.⁵²⁵ U tom članku Makanec govori o opasnostima koju svemoćna država ima za osobne slobode, zaključivši svoj tekst rečenicom: „Proći ćemo vjerojatno još mnoge godine teških kriza i nevolja, ali neka nas ne ostavi vjera, da će doći vremena, kad će se cijeliti sretnima oni narodi, koji ni u najgorim krizama nisu napuštali zastavu slobode”.⁵²⁶ Naravno, Makanca od 1941. – 1945. ne trebamo gledati kroz tu prizmu, već kroz njegovo konkretno djelovanje kao ustaškog ministra i pisca brojnih tekstova u kojima brani novouspostavljeni poredak.

Spomenuti je narativ jednako proizvoljan i previše sveobuhvatan uz premalo dokaza, teološki i ideološki pristran, kao i narativ o „vječnom liberalu” i „poštenoj inteligenciji”. Obje narativne konstrukcije treba odbaciti i zadržati se na onome što znamo: Horvat je za vrijeme NDH djelovao u brojnim publikacijama, opravdavao je tu državu pa i ustaško vodstvo, nastupao je iz hrvatske nacionalističke, konzervativne i pro-osovinske pozicije i sl.

⁵²² *Hrvatski dnevnik*, 16. X. 1940., str. 5.

⁵²³ WOLF, Hinko. „Josip Horvat: Ante Starčević”, *Alma Mater Croatica*. siječanj-veljača 1941., str. 206-208.

⁵²⁴ HR-HDA, fond 1561. SDS RSUP SRH, dosje br. 300560.

⁵²⁵ MAKANEC, 1938., str. 234. O transformaciji Makančeve filozofije politike opširno vidi ZEBIĆ, 2013.

⁵²⁶ MAKANEC, 1938., str. 236.

Te su činjenice najvažnije za Horvata kao intelektualca, jer se intelektualac ostvaruje javnim djelovanjem („djela”), a ne osobnim razmišljanjima („misli”). Potonji aspekt, koji možemo razabrati dijelom iz Horvatovog dnevnika, pisama i memoara, iako su i oni podložni manipulaciji, nije predmet istraživanja u intelektualnoj povijesti. Povjesničar Daniel Wickberg jasno je postavio tu dihotomiju u članku *Intellectual History vs The Social History of Intellectuals*. Prva se disciplina (intelektualna povijest) usredotočuje na povijest ideja koje su projicirali intelektualci (kako drugačije nego javno i za vrijeme života!), dok se druga (društvena povijest intelektualaca) bavi poviješću intelektualaca kao društvenog sloja pa je u tom slučaju riječ o subdisciplini društvene povijesti.⁵²⁷

Nemoguće je ulaziti u stvarne „misli” autora i one što pokazuju oprečna tumačenja o Horvatu zasigurno imaju dozu ideološke pristranosti. Dok je za Zoricu Stipetić, kao što smo naveli, Horvat odraz liberalizma i svojevrsnog građanskog antifašizma koji zasigurno nije neprijateljski prema komunističkoj vlasti, Vladimir Ciprin, koji je poznao Horvata za vrijeme NDH, ne vjeruje u „iskrenost” kasnijih Horvatovih tekstova: „No ‘najljepše’ je završio ‘Hrv. Panoptikum’ kad veli: ‘Pristigle su nove generacije, vrludale i ginule i – našavši snage i put – ostvariše ono, o čemu djedovi i očevi nisu pravo smjeli ni sanjati: biti svoj na svome’. Tako Horvat nije trebao nipošto završiti! Pri koncu svog života sumnjam, da je Horvat vjerovao u tu svoju laž himalajske visine!”⁵²⁸

Ciprinov je „pravi” Horvat onaj iz NDH, dok je „pravi” Horvat Zorice Stipetić, Nikice Petraka i Borisa Becka, Horvat „građanski antifašist”, odnosno zagovornik liberalne demokracije. Umjesto istraživanja stvarnih misli puno je svrsishodnije usredotočiti se na ono što znamo te prihvatiti diskontinuitete i promjene u djelovanju jednog intelektualca, umjesto tumačenja određenih aspekata javnog djelovanja u ključu nevažne aberacije.

Zaključak

U radu je predstavljeno Horvatovo publicističko djelovanje za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Horvat je za vrijeme NDH u više tekstova branio hrvatski nacionalizam, kritičan je prema liberalizmu (iz konzervativne pozicije), što je u suprotnosti s njegovim ranijim i kasnijim djelovanjem. Horvat je za vrijeme NDH objavio mnogobrojne tekstove, uključujući kapitalni drugi svezak *Kulture Hrvata kroz 1000 godina*. U toj knjizi Horvat elaborira, između ostalog, da Bosna i Hercegovina povijesno pripadaju Hrvatskoj, kritizira liberalno tumačenje povijesti, kao i liberalnu kritiku zadruga, dok u drugim tekstovima hvali konzervativnost hrvatskih seljaka. Horvat je u zborniku *Naša domovina* pisao o nedavnoj političkoj povijesti

⁵²⁷ WICKBERG, 2011.

⁵²⁸ CIPRIN, 1987., str. 136.

Hrvata sukladno ustaškom tumačenju nedavne prošlosti, ističući da se hrvatski vojnici u Bitci kod Staljingrada bore za europsku kulturu. Nakon kapitulacije Italije u tisku NDH objavio je više tekstova o hrvatskom pravu na istočnu obalu Jadranskog mora.

Njegovo se djelovanje u te četiri ratne godine ne može svesti na puku (neistaknutu) „propagandističku” ulogu, kako su to tumačili dosadašnji istraživači. Ipak, mora se reći da Horvat ni za vrijeme NDH nije zastupao fašističke ideje. Nema tu pohvala nasilju, karakterističnih za fašizam, nema antisemitizma, a nema ni agresivnog protusrpstva.

Drugačiju sliku dobivamo iz Horvatovog dnevnika za vrijeme NDH pa su dosadašnji istraživači svodili Horvatovo djelovanje ili na „građanski antifašizam” ili na nevoljku i ograničenu kolaboraciju s vlastima NDH koja ne može proizlaziti iz njegovih osobnih liberalnih uvjerenja. Međutim, takva su objašnjenja sklonosti uljepšavanju Horvatovog djelovanja sukladno vlastitim ideološkim predodžbama i tezama. Horvatov dnevnik upitne vjerodostojnosti ne može biti važniji za objašnjavanje stavova jednog intelektualca u NDH i tumačenje njegove podrške/protivljenja režimu od brojnih tekstova (i knjige) koje je napisao za vrijeme NDH u raznim publikacijama.

Usprkos tome što je Horvat „brendiran” kao protivnik i komunističke i ustaške diktature, činjenica je da Horvat kao intelektualac nije bio protivnik nijedne, već je u objema plodonosno djelovao prihvaćajući što s time dolazi – (samo)cenzuru i prilagođavanje vladajućem narativu, ali i očuvanje vlastitog socijalnog statusa.

BIBLIOGRAFIJA:

Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA)
fond 1561., SDS RSUP-a SRH

Periodika

Hrvatski dnevnik (Zagreb), 1940.

Literatura

BECK, Boris, Josip Horvat: Novinar povijesti, povjesnik novinarstva. U: *HND – prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910. – 2010.*, ur. Mario Bošnjak, str. 379-382, Zagreb: Medijska agencija Hrvatskog novinarskog društva, Zagreb, 2010.

BECK, Boris, ŽANIĆ, Ivo, Historiografija u političkoj komunikaciji – kako Josip Horvat pišući o prošlom želi mijenjati suvremenost. *Historijski zbornik*, 2013., 66/2, str. 405-420.

BECK, Boris, *Politički portreti Josipa Horvata*, AGM, Zagreb, 2013.

- BECK, Boris, Rousseau – revolucija – nacizam: biopolitičke metafore i antitotalitaristički diskurs Josipa Horvata, *Filozofska istraživanja*, 2014., 34/1-2, str. 153-162.
- BING, Albert, Josip Horvat i (Drugi svjetski) rat, U: *Intelektualci i rat: 1939.-1947.: zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije, FF-press, Zagreb, 2012., str. 25-42.
- CIPEK, Tihomir, VRANDEČIĆ, Josip (ur.), *Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj*, Disput, Zagreb, 2004.
- CIPRIN, Vladimir, Kulturne i političke kronike Josipa Horvata prije i poslije 1945, *Hrvatska revija*, 1987., 37/1, str. 133-137.
- GOLDSTEIN, Ivo, Granica na Drini – značenje i razvoj mitologema. U *Historijski mitovi na Balkanu*, ur. Husnija Kamberović, Institut za istoriju, Sarajevo, 2003., str. 109-139.
- GRBELJA, Josip, *Uništeni naraštaj: Tragične sudbine novinara NDH*, Regoč, Zagreb, 2000.
- GLOJNARIĆ, Mirko, *Masonerija u Hrvatskoj*, Hrvatski tiskarski zavod, Zagreb, 1941.
- HÄMMERLE, Christa, Diaries, U *Reading Primary Sources*, ur. Miriam Dobson i Benjamin Ziemann, Routledge, London/New York, 2009., str. 141-158.
- HASSAM, Andrew, Reading Other People's Diaries, *University of Toronto Quarterly*, 1987., 56/3, str. 435-442.
- HORVAT, Josip (jh), Budakovo Ognjište u kazališnoj preradbi Tita Strozzi, *Književni tjednik*, 1941., 1/1, str. 4.
- HORVAT, Josip, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina: Gospodarski i društveni razvitak u 18. i 19. stoljeću*, Velzek, Zagreb, 1942.
- HORVAT, Josip, Ocrta političke poviesti Hrvata, U *Naša domovina* (sv. 2.), ur. Filip Lukas, Glavni ustaški stan, Zagreb, 1943 a, str. 1115-1132.
- HORVAT, Josip, Uvod, U *Hrvatske planine*, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943 b, str. V-VIII.
- HORVAT, Josip, 30. listopada 1918. u Puli: Prvi udarac Hrvatima u smjeru talijansko-srbskih nastojanja 'londonskog pakta' i Pašičeve politike, *Spremnost*, 31. listopada 1943. br. 88.
- HORVAT, Josip, Janko Leskovar, odlomci iz dnevnika, *Vienac*, 1944 a, 1/1, str. 76-80.
- HORVAT, Josip, Kroatien am Meer, *Croatia* 1944 b, 6, str. 1-5.
- HORVAT, Josip, Hrvatska na moru: Kulturno djelo najjače potvrđuje pravo vlasti Hrvata na iztočnom Jadranu, *Spremnost*, Uskrs 1944, br. 111-112.
- HORVAT, Josip, Hrvatska: Zemlja ljepote, U *Hrvatska zemlja ljepote*, ur. August Frajtić, Verlag Rudolf Hans Hammer, Beč, 1944 d, str. 6-19.
- HORVAT, Josip, Zemljopisni uvjeti hrvatske države, Umetak u *Poviestni zemljopis Europe*, Gordon East (prevela Vera Mosković), Matica Hrvatska, Zagreb, 1944 e.
- HORVAT, Josip, *Povijest novinstva Hrvatske, 1771-1939*, Stvarnost, Zagreb, 1962.
- HORVAT, Josip, *Hrvatski panoptikum*, Stvarnost, Zagreb, 1965.

- HORVAT, Josip, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, sv. 2. *Gospodarski i društveni razvitak od polovice XVII do kraja XIX. stoljeća*, Globus, Zagreb, 1980.
- HORVAT, Josip, *Živjeti u Hrvatskoj 1900-1941: Zapisnici iz nepovrata*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984.
- HORVAT, Josip, *Preživjeti u Zagrebu: Dnevnik 1943 – 1945*, Sveučilišna naklada Liber, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1989.
- HORVAT, Josip, Pisma Josipa Horvata Živku Vekariću. Priredio Branko Matan. *Gordogan*, 2005., 3/6, str. 110-148.
- HORVAT, Josip, *Pisma Slavku Batušiću (1952-1968)*, priredio Branko Matan, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2014.
- JAREB, Mario, *Mediji i promidžba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2016.
- JONJIĆ, Tomislav, O pokušaju osnivanja hrvatskoga komiteta u Švicarskoj 1943. godine. Diplomatska izvješća Senjanina Josipa Milkovića, *Senjski zbornik-prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 2011., 38/1, str. 217-332.
- LASIĆ, Stanko, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži*, knjiga treća. *Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10. 4. 1941. – 8. 5. 1945.)*, Globus, Zagreb, 1989.
- LUKAS, Filip (ur.), *Naša domovina*, sv. 1-2, Glavni ustaški stan, Zagreb, 1943.
- KARDUM, Tomislav, Ideološki pogledi Milana Šufflaya, *Časopis za suvremenu povijest*, 2020., 52/3, str. 899-932.
- MAČEK, Vladko, *Bit hrvatskoga seljačkoga pokreta*, Dom Stjepana Radića, Zagreb, 1937.
- MAKANEC, Julije, Ličnost u današnjem svijetu, *Hrvatsko kolo*, 1938., 19, str. 223-236.
- MATAN, Branko, Mala bibliografija Josipa Horvata, *Gordogan*, 2005., 3/6, str. 188-218.
- MATIČEVIĆ, Ivica, *Prostor slobode: književna kritika u zagrebačkoj periodici od 1941. do 1945.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.
- PAPERNO, Irina, What Can Be Done with Diaries, *The Russian Review*, 2004., 63/4, str. 561-573.
- PETRAK, Nikica, Još jedan panoptikum, U *Preživjeti u Zagrebu: Dnevnik 1943 – 1945.*, Sveučilišna naklada Liber, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1989, str. 277-281.
- STIPETIĆ, Zorica, Svjedočanstva o sudbinama intelektualaca, *Časopis za suvremenu povijest*, 1984., 16/1, str. 111-117.
- ŠILOVIĆ KARIĆ, Danja, Josip Horvat (1896. – 1968.). U *Liberalna misao u Hrvatskoj: Prilozi povijesti liberalizma od kraja 18. do sredine 20. stoljeća*, ur. Andrea Feldman, Vladimir Stipetić i Franjo Zenko, Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb, 2000., str. 325-339.
- UREDNIŠTVO, Predgovor. U *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, sv. 1. *Od seobe naroda do sredine XVIII stoljeća*, Globus, Zagreb, 1980., str. 1-4.
- YEOMANS, Rory, *Visions of Annihilation: The Ustasha Regime and the Cultural Politics of Fascism, 1941-1945*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2013.

- VRANČIĆ, Vjekoslav, *Urota protiv Hrvatske*, Knjižara Velebit, Zagreb, 1943.
- WICKBERG, Daniel, Intellectual History vs. The Social History of Intellectuals, *Rethinking History*, 2001., 5/3, str. 383-395.
- WOLF, Hinko, Josip Horvat: Ante Starčević, *Alma Mater Croatica*, siječanj-veljača 1941., str. 206-208.
- ZEBIĆ, Enis, *Od liberalnog do autoritarnog: filozofija politike Julija Makanca*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2013.

SUMMARY

I WRITE WHAT I DO (NOT) THINK? WORDS VS THOUGHTS OF AN INTELLECTUAL IN NDH – THE CASE OF JOSIP HORVAT

Abstract: In the paper, the author deals with the neglected activities of Croatian journalist and author Josip Horvat during the Independent State of Croatia (NDH). Horvat's activities can't be explained properly if we, as previous researchers have done, look upon them as just the marginal aspect of the Horvat opus. The author compares Horvat's views from his posthumously published diary and numerous texts written during the Second world war. Casting doubt about the authenticity of certain parts of the diary, the author concludes that „private” views are secondary, while the public sphere is primarily relevant when studying the intellectuals. Namely, during the NDH, Horvat wrote numerous texts from a clearly articulated Croatian nationalist, conservative and pro-Axis perspective. He praised the state leadership, for which he received an award from *po-glavnik* Ante Pavelić in april of 1945. In articles and the book *Kultura Hrvata kroz 1000 godina (Croat Culture Through a 1000 Years)* Horvat espoused conservative criticism of economic liberalism, praising the conservative way of life of Croatian peasants, as well as the institution of *zadruga*. His views about recent political history are in line with the views of the ruling ustasha movement in the NDH, while he espoused many views in line with the Croatian interwar nationalism. Also, he defended the foreign policy of the NDH, as well as the participation of Croats in the Battle of Stalingrad, which he dubbed a battle for European culture against bolshevism.

Key words: Josip Horvat, NDH, intellectuals, journalism, Croatian nationalism